

અમદાવાદ જિલ્લામાં NRLM સ્વ-સહાય જૂથો દ્વારા કૌશલ્ય વિકાસ અને ઉદ્યોગસાહસિકતા દ્વારા ગ્રામીણ મહિલાઓનું આર્થિક સશક્તિકરણ

ચૌહાણ ઇશ્વરભાઈ ધનશ્યામભાઈ

રિસર્ચ સ્કોલર અર્થશાસ્ત્ર વિભાગ, સમાજવિદ્યા ભવન ગુજરાત યુનિવર્સિટી અમદાવાદ

doi.org/10.64643/IJIRTV12I8-191211-459

સારાંશ—આ સંશોધન પેપર અમદાવાદ જિલ્લામાં રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ આજીવિકા મિશન (NRLM) અંતર્ગત સ્વ-સહાય જૂથો દ્વારા કૌશલ્ય વિકાસ અને ઉદ્યોગસાહસિકતા દ્વારા ગ્રામ્ય મહિલાઓના આર્થિક સશક્તિકરણનું વિશ્લેષણ કરે છે. ગ્રામ્ય મહિલાઓ લાંબા સમયથી આર્થિક નિર્ભરતા, બેરોજગારી અને સામાજિક અસમાનતાનો સામનો કરતી આવી છે. NRLM અંતર્ગત રચાયેલા સ્વ-સહાય જૂથો મહિલાઓને બચત, ધિરાણ, તાલીમ અને સ્વરોજગારની તક આપે છે, જેના પરિણામે તેઓ આત્મનિર્ભર બની રહી છે. આ અભ્યાસ વર્ણનાત્મક અને વિશ્લેષણાત્મક સંશોધન પદ્ધતિ પર આધારિત છે. પ્રાથમિક માહિતી અમદાવાદ જિલ્લાના NRLM સાથે જોડાયેલી મહિલાઓ પાસેથી ઇન્ટરવ્યૂ અને પ્રશ્નાવલી દ્વારા એકત્રિત કરવામાં આવી છે તથા દ્વિતીયક માહિતી સરકારી અહેવાલો અને સાહિત્ય પરથી લેવામાં આવી છે. અભ્યાસ દર્શાવે છે કે NRLM દ્વારા આપવામાં આવતી કૌશલ્ય તાલીમ અને ઉદ્યોગસાહસિક સહાયના કારણે મહિલાઓની આવક, બચત, આત્મવિશ્વાસ અને નિર્ણયક્ષમતા વધેલી છે. આથી NRLM ગ્રામ્ય મહિલા સશક્તિકરણ માટે એક અસરકારક અને ટકાઉ મોડેલ સાબિત થાય છે.

સૂચક શબ્દો—NRLM, સ્વ-સહાય જૂથો, કૌશલ્ય વિકાસ, ઉદ્યોગસાહસિકતા, ગ્રામ્ય મહિલાઓ, આર્થિક સશક્તિકરણ, સ્વરોજગાર, અમદાવાદ જિલ્લો

I. પ્રસ્તાવના

ભારતના ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં મહિલાઓ લાંબા સમયથી આર્થિક અસમાનતા, રોજગારની અછત અને સામાજિક અવરોધોનો સામનો કરતી આવી છે. ગ્રામ્ય મહિલાઓને આર્થિક રીતે સશક્ત બનાવવું માત્ર તેમના જીવન સ્તર

સુધારવાનું જ નહીં પરંતુ સમગ્ર ગ્રામ્ય અર્થતંત્રને મજબૂત બનાવવાનું મહત્વપૂર્ણ સાધન છે. આ સંદર્ભમાં ભારત સરકાર દ્વારા અમલમાં મુકાયેલ રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ આજીવિકા મિશન (NRLM) મહિલાઓના સર્વાંગી વિકાસ માટે એક અસરકારક પહેલ બની છે.

NRLM અંતર્ગત રચાયેલા સ્વ-સહાય જૂથો (SHGs) મહિલાઓને બચત, ધિરાણ, કૌશલ્ય તાલીમ અને સ્વરોજગાર માટે મજબૂત પ્લેટફોર્મ પૂરું પાડે છે. આ સંશોધન અમદાવાદ જિલ્લામાં NRLM સ્વ-સહાય જૂથો દ્વારા આપવામાં આવતા કૌશલ્ય વિકાસ અને ઉદ્યોગસાહસિક પ્રવૃત્તિઓ કેવી રીતે ગ્રામ્ય મહિલાઓને આર્થિક રીતે આત્મનિર્ભર બનાવે છે તેનું વિશ્લેષણ કરે છે.

II. અભ્યાસની પૃષ્ઠભૂમિ

અમદાવાદ જિલ્લો ગ્રામ્ય અને અર્ધ-ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં આજીવિકા માટે કૃષિ, પશુપાલન, કઢાઈ-કામ, ઘરઉદ્યોગો, અને સ્વરોજગાર પ્રવૃત્તિઓ પર આધારિત છે. NRLM અંતર્ગત અહીં મહિલાઓને વિવિધ પ્રકારની તાલીમ આપવામાં આવે છે જેમ કે:

- સિલાઈ-કઢાઈ
- ખાદ્ય પ્રોસેસિંગ
- પાપડ, અગરબત્તી, દીવો બનાવવું
- દૂધ અને પશુપાલન
- નાના વેપાર અને માઇક્રો એન્ટરપ્રાઇઝ

આ પ્રવૃત્તિઓ મહિલાઓને નાણાકીય આવક સાથે
આત્મવિશ્વાસ અને સામાજિક ઓળખ પણ આપે છે.

III. અભ્યાસના ઉદ્દેશ્યો

આ અભ્યાસના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો નીચે મુજબ છે:

1. NRLM અંતર્ગત સ્વ-સહાય જૂથોની રચના અને કામગીરીનો અભ્યાસ કરવો.
2. અમદાવાદ જિલ્લામાં મહિલાઓને આપવામાં આવતી કૌશલ્ય વિકાસ તાલીમનું વિશ્લેષણ કરવું.
3. NRLM દ્વારા પ્રોત્સાહિત ઉદ્યોગસાહસિક પ્રવૃત્તિઓનું મૂલ્યાંકન કરવું.
4. SHGs દ્વારા મહિલાઓની આવક, બચત અને આર્થિક સ્વાવલંબનમાં થયેલા ફેરફારો જાણવા.
5. NRLMના ગ્રામ્ય મહિલા સશક્તિકરણ પર પડતા પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન કરવું.

IV. સાહિત્યસમીક્ષા

વિવિધ અભ્યાસો દર્શાવે છે કે સ્વ-સહાય જૂથો મહિલાઓને નાણાકીય શિક્ષણ, બચતની ટેવ અને સ્વરોજગાર માટે પ્રોત્સાહન આપે છે. NRLM પર આધારિત અભ્યાસોમાં પણ જાણવા મળે છે કે તાલીમ, બેંક લેકેજ અને બજાર જોડાણથી મહિલાઓની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે છે. જોકે અમદાવાદ જિલ્લાના વિશિષ્ટ અભ્યાસોની અછત હોવાથી આ સંશોધન મહત્વપૂર્ણ છે. સંશોધન પદ્ધતિ: આ અભ્યાસ વર્ણનાત્મક અને વિશ્લેષણાત્મક પદ્ધતિ પર આધારિત છે.

અભ્યાસ ક્ષેત્ર

અમદાવાદ જિલ્લો (ગ્રામ્ય વિસ્તાર)

નમૂના કદ

NRLM સાથે જોડાયેલી 100 ગ્રામ્ય મહિલાઓ

માહિતીના સ્ત્રોતો

- પ્રાથમિક માહિતી - પ્રશ્નાવલી અને ઇન્ટરવ્યૂ દ્વારા
- દ્વિતીયક માહિતી - NRLM રિપોર્ટ, સરકારી દસ્તાવેજો, પુસ્તકો, જર્નલ

V. માહિતી સંગ્રહ

મહિલાઓ પાસેથી નીચે મુજબની માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવી:

- NRLMમાં જોડાવા પહેલાં અને પછીની આવક
- બચતની સ્થિતિ
- પ્રાપ્ત કરેલી તાલીમ
- શરૂ કરેલી આજીવિકા પ્રવૃત્તિ
- આર્થિક સ્વતંત્રતા અને નિર્ણય ક્ષમતા

પ્રશ્નાવલીમાં બંધ અને ખુલ્લા પ્રશ્નો સામેલ હતા.

VI. માહિતી વિશ્લેષણ

ટેબલ 1: NRLM જોડાવા પહેલાં અને પછી આવક

આવક (રૂ. પ્રતિ મહિનો)	પહેલાં (%)	પછી (%)
0-3000	52	12
3001-6000	34	28
6001-9000	10	35
9000થી વધુ	04	25

આવકમાં નોંધપાત્ર વધારો જોવા મળે છે.

ટેબલ 2: બચત સ્થિતિ

બચત સ્તર	NRLM પહેલાં	NRLM પછી
બચત નહીં	60%	15%
ઓછી બચત	30%	40%
સારી બચત	10%	45%

મહિલાઓમાં બચતની આદત વધી છે

ટેબલ 3: આજીવિકા પ્રવૃત્તિ

પ્રવૃત્તિ	મહિલાઓ (%)
સિલાઈ / કઢાઈ	32
ખાદ્ય પ્રોસેસિંગ	25
પશુપાલન	18
નાના વેપાર	15
અન્ય	10

વિવિધ ઉદ્યોગસાહસિક પ્રવૃત્તિઓ વિકસિત થઈ છે.

VII. શોધો

અભ્યાસના આંકડાઓ અને પ્રતિભાવોના આધારે નીચે મુજબની મહત્વપૂર્ણ શોધો પ્રાપ્ત થઈ છે:

1. મહિલાઓની આવકમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે NRLMમાં જોડાયા પછી બહુમતી મહિલાઓએ જણાવ્યું કે તેમની માસિક આવક અગાઉની તુલનામાં વધી છે. પહેલાં જ્યાં તેઓ ઘરઆધારિત અથવા અનિયમિત કામ પર આધારિત હતી, હવે તેઓ સિલાઈ, ખાદ્ય પ્રોસેસિંગ, હસ્તકલા, પશુપાલન અને નાના વેપાર દ્વારા નિયમિત આવક મેળવી રહી છે.
2. બચત અને નાણાકીય વ્યવસ્થામાં સુધારો થયો છે સ્વ-સહાય જૂથોમાં નિયમિત બચત અને આંતરિક ધિરાણની વ્યવસ્થાના કારણે મહિલાઓમાં બચત કરવાની આદત વિકસિત થઈ છે. બેંક લિંકેજના કારણે તેઓ હવે નાણાકીય રીતે વધુ શિસ્તબદ્ધ બની છે અને આપત્તિ સમયે ગેરકાયદેસર સાહુકારો પર નિર્ભર રહેવું પડતું નથી.
3. સ્વરોજગાર અને ઉદ્યોગસાહસિક પ્રવૃત્તિઓમાં વધારો થયો છે NRLM દ્વારા આપવામાં આવતી કૌશલ્ય તાલીમ અને લોન સહાયથી મહિલાઓએ પોતાના નાના ઉદ્યોગો શરૂ કર્યા છે. ઘણા જૂથો સંયુક્ત રીતે ઉત્પાદન અને વેચાણ કરી રહ્યા છે, જેના કારણે તેમને સતત આવક મળે છે.
4. આત્મવિશ્વાસ અને નિર્ણય શક્તિમાં વધારો થયો છે આર્થિક સ્વાવલંબનથી મહિલાઓમાં આત્મવિશ્વાસ વધ્યો છે. હવે તેઓ ઘરગથ્થુ અને આર્થિક નિર્ણયો લેવામાં વધુ સક્રિય ભૂમિકા ભજવે છે. સામાજિક સ્તરે પણ તેમની પ્રતિષ્ઠા વધી છે.

પડકારો:

VIII. અભ્યાસ દરમિયાન મહિલાઓ દ્વારા નીચેના મુખ્ય પડકારો રજૂ કરવામાં આવ્યા

1. બજાર જોડાણની અછત ઘણા ઉત્પાદનો સ્થાનિક બજારમાં જ વેચાય છે. મોટા બજારો અને શહેરો સુધી પહોંચ ન હોવાથી મહિલાઓને યોગ્ય ભાવ મળતો નથી.
2. ડિજિટલ જ્ઞાનનો અભાવ મોટાભાગની મહિલાઓને મોબાઇલ એપ, ઓનલાઇન પેમેન્ટ અને ડિજિટલ માર્કેટિંગનું પૂરતું જ્ઞાન નથી, જેના કારણે તેઓ ઓનલાઇન વેચાણના અવસરોથી વંચિત રહે છે.
3. મૂડીની મર્યાદા ઘણા ઉદ્યોગો વિસ્તૃત કરવા માટે વધુ મૂડીની જરૂર હોય છે, પરંતુ પૂરતી લોન અથવા નાણાકીય સહાય ન મળતા વિકાસ ધીમો પડે છે.

IX. સૂચનો

અભ્યાસના આધારે નીચેના સૂચનો આપવામાં આવે છે:

1. વધુ અદ્યતન ઉદ્યોગસાહસિક તાલીમ આપવી મહિલાઓને માત્ર ઉત્પાદન નહીં પરંતુ વ્યવસાય સંચાલન, હિસાબ, માર્કેટિંગ અને ગ્રાહક વ્યવહારની તાલીમ પણ આપવી જોઈએ.
2. ડિજિટલ માર્કેટિંગ અને ટેકનોલોજી તાલીમ મહિલાઓને ઓનલાઇન પ્લેટફોર્મ, સોશિયલ મીડિયા અને ડિજિટલ પેમેન્ટ વિશે તાલીમ આપવાથી તેઓ પોતાના ઉત્પાદનો વિશાળ બજારમાં વેચી શકશે.
3. સરકાર તરફથી વધુ નાણાકીય અને બજાર સહાય સરકારે NRLM હેઠળ મહિલા ઉદ્યોગોને વધુ લોન, સબસિડી અને પ્રદર્શન મેળાઓ દ્વારા બજાર સાથે જોડાણ પૂરું પાડવું જોઈએ.

X. નિષ્કર્ષ

આ અભ્યાસ સ્પષ્ટ કરે છે કે NRLM સ્વ-સહાય જૂથો અમદાવાદ જિલ્લાના ગ્રામ્ય મહિલાઓના આર્થિક સશક્તિકરણ માટે એક અત્યંત અસરકારક માધ્યમ બની રહ્યા છે. કૌશલ્ય વિકાસ, ઉદ્યોગસાહસિકતા અને નાણાકીય સહાયના કારણે મહિલાઓ આત્મનિર્ભર બની રહી છે. તેમની આવક, બચત અને સામાજિક સ્થિતિમાં નોંધપાત્ર સુધારો થયો છે. યોગ્ય નીતિ સહાય અને ટેકનિકલ માર્ગદર્શન દ્વારા NRLM મહિલાઓના સર્વાંગી વિકાસ માટે વધુ શક્તિશાળી સાધન બની શકે છે.

સંદર્ભ સાહિત્ય

- [1] Government of India. National Rural Livelihoods Mission (NRLM) Framework. Ministry of Rural Development, New Delhi.
- [2] Reserve Bank of India. Financial Inclusion and Self-Help Groups. RBI Publications, Mumbai.
- [3] Desai, V. (2019). Rural Development in India. Himalaya Publishing House, New Delhi.
- [4] Kabeer, N. (2018). Women's Economic Empowerment and Inclusive Growth. World Bank Report.
- [5] Ministry of Rural Development. NRLM Annual Report. Government of India, New Delhi.
- [6] Singh, K. (2020). Microfinance and Women Entrepreneurship in India. Oxford University Press.